

Modernizm w Nowej Hucie

Modernism in Nowa Huta

Magdalena Smaga, Maria Wąchała-Skindzier
Muzeum Krakowa
The Museum of Krakow

Wprowadzenie: modernizm a socrealizm w Nowej Hucie

Miasto Nowa Huta, a od roku 1951 dzielnica Krakowa, zlokalizowana została na północny-wschód od Krakowa. Na budowę osiedli mieszkaniowych w tym rejonie wpływ miało powstanie Kombinatu Metalurgicznego Huty im. Lenina. Dla tysięcy pracowników zatrudnionych w kombinacie należało przygotować zaplecze socjalno-bytowe. Za plan urbanistyczny i architektoniczny „starej” Nowej Huty odpowiedzialny był Tadeusz Ptasiński wraz z zespołem architektów z pracowni Miastoprojekt. Pierwszy blok mieszkalny został wzniesiony w okresie między 23 czerwca a 18 grudnia 1949 roku, w osiedlu A-1 Południe, dziś

osiedlu Wandy. Było to więc jeszcze przed sporządzeniem planu miasta Nowa Huta i przed rozpoczęciem budowy Kombinatu.

W procesie kształtowania nowych osiedli istotną i porządkującą rolę odegrało stworzenie placu Centralnego, który planowany był od 1951 roku jako część planu ogólnego Nowej Huty (il. 1). A zatem dwa lata po realizacji pierwszego bloku mieszkalnego można mówić o koncepcji urbanistycznej miasta obejmującej zarówno zrealizowane już osiedla, jak też wyznaczający obszar pod nowe zespoły mieszkaniowe.

Mimo że Nowa Huta jest przykładem architektury socrealizmu, to tutaj powstało wiele ważnych obiektów zaliczanych do szeroko rozumianego mo-

1. Plan Nowej Huty, stan realizacji zabudowy miasta w 1955 roku, według opracowania M. Buczkówny, z zaznaczeniem sektorów A, B, C, D, fot. za: Nowa Huta – przeszłość i wizja, studium muzeum rozproszonego, „Biblioteka Krzysztoforska. Nr. 2”, praca zbiorowa pod red. Jacka Salwińskiego i Leszka J. Sibila, Kraków 2008, s. 185

1. Nowa Huta plan, state of construction of the city in 1955. Plan developed by M. Buczkówna. Division into sectors A, B, C, D. (photo from the: Nowa Huta - past and vision, study of a dispersed museum, „Biblioteka Krzysztoforska. Nr. 2”, collective work edited by Jacek Salwiński i Leszek J. Sibila, Kraków 2008, p. 185

2. Bloki na osiedlu Wandy, A-1 Południe (w pobliżu dzisiejszej ulicy Stanisława Mierzwy), zbudowany w 1949 roku według projektu Franciszka Adamskiego, (fot. Wojciech Łoziński, ok. 1954 r., własność Muzeum Krakowa, MHK-Fs14241/IX)

2. Blocks on the Wanda estate (next to Stanisław Mierzwa street) , 1949 year, project Franciszek Adamski, (photographer Wojciech Łoziński , about 1954 year, property of the Krakow Museum, MHK- Fs14241/IX)

dernizmu. Pierwsze bloki mieszkalne wzniesiono jeszcze przed ogłoszeniem doktryny socrealistycznej, dlatego też są przykładem modernizmu powojennego z ciężeniem ku tendencjom przedwojennym (il. 2). W najwcześniejszych osiedlach – Wandy czy Willowym – mamy do czynienia z niską zabudową opartą na typowych projektach domów warszawskiego architekta Franciszka Adamskiego¹. Bloki te są proste, kubiczne, głównie dwu i trzypiętrowe, nakryte dachami czterospadowymi. Otoczone są skwerami i ogródkami, nawiązując do tradycji modernistycznych osiedli pracowniczych okresu międzywojnia.

W 1949 roku zaczęła obowiązywać w architekturze i sztuce narzucona odgórnie przez czynniki polityczne doktryna socrealistyczna. Krótki okres trwania realizmu socjalistycznego – do 1956 roku – sprawił, że doktryna nie w pełni się rozwinęła, a socrealizm przybrał różne formy. Mówiąc o realizacjach z tamtego czasu warto się zgodzić z Jarosławem Zielińskim, który uważa, że – tak jak inny jest barok wieku XVII i inne stylowo są nawiązania barokowe w architekturze XX wieku – również w obrębie realizmu socjalistycznego wydzielić można różne style architektoniczne. I tak, budynki wybudowane w konkretnych stylach historycznych Zieliński określa mianem socrenesans, socbarok i socklasycyzm². Natomiast określenia socmodernizm³ używa w odniesieniu do modernizmu, powierzchownie dekorowanego eklektycznym detalem, czego przykładem może być między innymi zabudowa socmodernistyczna osiedla Teatralnego (il. 3), gdzie widoczne są proste bloki zwieńczone attyką, na które „nałożone” zostały lizeny różnicujące powierzchnię elewacji⁴.

1. Gołaszewski Tadeusz, *Kronika Nowej Huty*, Kraków 1953, s. 66-67; Komorowski Waldemar, *Wartości kulturowe Nowej Huty. Urbanistyka i architektura*, [w:] *Nowa Huta przeszłość i wizja studium muzeum rozproszonego*, „Biblioteka Krzysztoforska”, Kraków 2008, s. 101.

2. Zieliński Jarosław, *Realizm socjalistyczny w Warszawie. Architektura i urbanistyka 1949-1956*, Warszawa 2009, s. 46-47.

3. Określenie socmodernizm wprowadził prof. Adam Miłobędzki w odniesieniu do architektury modernistycznej powstającej po 1956 r. W kontekście architektury po 1956 roku to określenie weszło także do szerszego użycia w opracowaniach popularno-naukowych. W opracowaniach przygotowywanych przeze mnie podobnie jak Zieliński używam określenia socmodernizm w kontekście architektury socrealistycznej, powstającej między rokiem 1949-1956. Jest to architektura, która wykazuje tendencje modernistyczne, ale została połączona z detalem historyzującym. Natomiast architekturę po 1956 roku określiam mianem modernizmu podwilżowego. Rok 1956 (część badaczy wskazuje rok 1955) był ogromnym przełomem w historii Polski Ludowej, dlatego moim zdaniem należy wyraźnie odróżnić opresyjną doktrynę socrealistyczną od działań po jej zniesieniu.

4. Smaga Magdalena, *Osiedleni. Teatralne*, Kraków 2018, s. 39-40.

Architektura modernistyczna po odwilży 1956 roku

Socrealizm przestał obowiązywać w 1956 roku, jednak plan urbanistyczny Nowej Huty pozostał w mocy. Pierwszym, wybudowanym w duchu podwilżowego modernizmu jest tzw. blok szwedzki (1956-1959) w osiedlu Szklane Domy, B-32, autorstwa Marty i Janusza Ingardenów (il. 4). Na łamach „Architektury” Bohdan Lisowski określa ten blok jako przykład nowoczesnej, awangardowej architektury⁵. Swym rzutem wpisuje się w pierwotny plan urbanistyczny sektora, stąd zastosowano w nim motywy przewiązki, która „łamię” go pod kątem 30 stopni – zatem składa się z dwóch różnej długości skrzydeł. W krótszym skrzydle, w części parterowej mieszczą się sklepy z dużymi, przeszklonymi witrynami. W dłuższym skrzydle część parteru zajmują pasaże wsparte na słupach o brutalistycznej formie. Znajdujące się powyżej sekcje mieszkalne miały wbudowane umeblowanie kuchni oraz przedpokoju i „stanowią przykład dobrego rozwiązania funkcjonalnego”⁶. Do realizacji bloku Ingardenów zastosowano technologię prefabrykacji poprzecznej, do ścian zewnętrznych użyto Siporexu – betonu komórkowego na szwedzkiej licencji⁷. Konstrukcja poprzeczna sprawiła, że segmenty można było powielać. Architekci skorzystali z konstrukcji szkieletowej oraz poprzecznego układu konstrukcyjnego, co pozwoliło na zastosowanie loggii i dużych, gęsto rozstawionych okien oraz balkonów. Dzięki temu zabiegowi mieszkania w bloku są dobrze doświetlone. Pierwotnie w lokalach handlowo-usługowych mieściły się sklepy takie jak pasmanteria, nasienno-warzywniczy, drogeria i sklep motoryzacyjny. Autorami wystroju wnętrz byli: Irena Pać-Zaleśna, Zdzisław Szpyrkowski i Kazimierz Spyrka⁸. Istotne jest także, że zastosowano w bloku kolorowe tynki zewnętrzne. Budynek był postrzegany jako bardzo nowoczesny dlatego stał się wzorcem dla późniejszych realizacji, a kolejne bloki – bez względu na rodzaj (wysokość, długość) – powszechnie nazywano „blokami szwedzkimi”. Warto się zgodzić z Małgorzatą

5. Lisowski Bohdan, *Nowa architektura w Nowej Hucie*, „Architektura” 1960, nr 1, s. 3-4.

6. J.w., s. 3.

7. Binek Tadeusz, *Technologie wielkoblokowe w latach 60. w Nowej Hucie*, [w:] *Nowa przestrzeń. Modernizm w Nowej Hucie*, red. Kamil Jurewicz, s. 84-85.

8. Sibila Leszek J., *Nowohucki design. Historia wnętrza i ich twórcy w latach 1949-1959*, Kraków 2007, s. 17.

3. Blok przy osiedlu Teatralnym 21 (C-1), zbudowany w 2 połowie lat 50. XX wieku, (fot. Magdalena Smaga, marzec 2018, wł. Muzeum Krakowa)

3. Block on the Teatralne estate no. 21, 50's of XX century, photographer Magdalena Smaga, march 2018 year, property of the Krakow Museum

Włodarczyk, że opisana realizacja była „znakiem powrotu do tradycji CIAM w architekturze krakowskiej (...)”⁹.

W pobliżu bloku szwedzkiego wybudowany został tzw. blok francuski zwany także eksperymentalnym, zamykający kwartał osiedla Centrum B, B-31. Wyjątkowym detalem bloku jest gięta szyba nawiązująca do stylistyki dwudziestolecia międzywojennego i estetyki *streamline*.

Pierwotny projekt Nowej Huty podzielony był na cztery sektory A, B, C, D. Do roku 1956 udało się zrealizować pierwsze trzy, zabudowa ostatniego przypadła na okres po zmianach odwilżowych. W projekcie zachowano parawanowy charakter zabudowy jednak wewnątrz sektora bloki są luźniej rozłożone. W koncepcji tej można doszukać się inspiracji teoriami Le Corbusiera. Bloki są różnej wysokości i długości, rozmieszczone między dużymi obszarami zieleni. W elewacjach pojawiają się loggie i balkony, wprowadzono także kolorowe tynki. W konstrukcji zastosowano układ poprzeczny, a zewnętrzne ściany wykonano z Siporexu¹⁰. Co ważne zastosowano tutaj prefabrykację wieloblokową.

Nowy projekt urbanistyczny sektora D – na który składały się osiedla Centrum D (D-31) oraz Handlowe

(D-2), Kolorowe (D-3) i Spółdzielcze (D-1) – wykonali architekci Tadeusz Rembiesa i Bolesław Skrzybalski. Wzniesione w sektorze bloki były projektowane przez wielu architektów Józefa Königa, Andrzeja Radnickiego, Adama Fołtyna, Wacława Głowackiego, Kazimierza Karasińskiego oraz Martę i Janusza Ingardenów¹¹. Wznoszono kolorowe budynki mieszkalne oraz punktowce, zwane „blokami szwedzkimi”, a nazwa miała wskazywać na ich nowoczesny charakter.

Bezpośrednie sąsiedztwo sektora D z placem Centralnym jasno i wyraźnie pokazuje różnice stylowe między architekturą socrealistyczną, a modernizmem poodwilżowym. Jednym z budynków wyraźnie prezentującym te różnice jest blok nr 7 (obecnie nr 8), zwany Helikopterem, na osiedlu Centrum D-31 (il. 5). Powstał według projektu zatwierdzonego do realizacji w 1957 roku, autorstwa Kazimierza Chodorowskiego, Stefana Golonki, Anny Anlauf i Michała Wędrzigołskiego¹². Budynek składa się z wieżowca, którego w parterze opasają lokale handlowo-usługowe. Wieżowiec, który połączony jest przewiązką z blokiem czteropiętrowym, klatkowym. ma duże okna i loggie oraz zwieńczenie w formie charakterystycznego „uskrzydłonego” corbusierowskiego dachu. Zaplanowano tu osiem pięter, a poza mieszkaniami mieściły się w nim

9. Włodarczyk Małgorzata, *Architektura lat 60-tych w Krakowie*, Kraków 2006, s. 113.

10. Binek Tadeusz, *Technologie wieloblokowe ...*, s. 86-87.

11. *Wybieramy najlepszy dom mieszkalny w Nowej Hucie*, „Głos Nowej Huty” 1959, nr 49, 50, s. 3.

12. Archiwum Narodowym w Krakowie, sygn. 29/789/1978.

4. Blok „szwedzki” na osiedlu Szklane Domy (B-32) , zbudowany w latach 1956-1959 według projektu Marty i Janusza Ingardenów (fot. Henryk Hermanowicz, lat 60. XX w., własność Muzeum Krakowa)

4. „Swedish” Block on the Glass Houses estate (B-32), l. 1956-1959, project Marta i Janusz Ingarden (photographer Henryk Hermanowicz, sixties of the twentieth century, property of the Krakow Museum, MHK-4028/N/2)

pracownie artystyczne na co drugim piętrze (2, 4, 6, 8). Pracownie zajmowane były przez krakowskich artystów - w jednej z nich tworzył, wybitny artysta, rzeźbiarz Marian Kruczek, wspólnie z żoną, malarką Józefą Sobór-Kruczek. W bloku tym tworzyli także malarze Ewa Buczyńska czy Walenty Gabrysiak. Poddasze bloku zagospodarowane było pomieszczeniami: pracowni malarskiej, pralni, suszarni, maszynowni, tarasu oraz WC. Natomiast parter tworzy szklany pas

okien należących do pomieszczeń handlowo-usługowych. Poza sklepem „Nowalijka” czy „Bombonierka”, w oszklonym pawilonie mieściła się cukiernia zwana „Ciastkarnią Bambo”¹³. Wnętrze zaprojektowano nowoczesnie w duchu podwilżowym - niestety na ten moment nie są znani twórcy tego wnętrza. Na terenie sektora D powstał również pierwszy w Nowej Hucie budynek wielkopłytkowy. Został on zaprojektowany w latach 1961-1963 przez Stefana Golonkę. Architekt był także autorem systemu „Domino-60”, w którym blok został wybudowany¹⁴.

Ważne wydarzenie – także pod względem politycznym – stanowiła budowa Szkoły Podstawowej nr 87 na osiedlu Teatralnym, C-1, autorstwa Józefa Gołąba, która otwarta została we wrześniu 1961 roku (il.6). Jest ona modernistyczną „plombą” wśród socrealistycznej zabudowy. Cechą charakterystyczną szkoły są szklane ściany i szerokie korytarze. Nowością konstrukcyjno-architektoniczną jest oszklony kory-

13. dr., *Nareszcie przyjemna cukiernia*. „Głos Nowej Huty” 1961, 29.04-05.05, s. 9; „Głos Nowej Huty” 1961, 06.05-12.05, fot. s. 5

14. Binek Tadeusz, *Technologie wielkoblokowe ...*, s. 100-101

5. Tzw. Helikopter – punktowiec z budynkiem handlowym na poziomie parteru, zbudowany w 1957 roku na osiedlu Centrum D-31 (Sektor D), według projektu Kazimierza Chodorowskiego, Stefana Golonki, Anny Anlauf i Michała Wędrziagołskiego. W tle widoczna socrealistyczna zabudowa Nowej Huty, (fot. za: Jerzy Skarbowski, *Nowa Huta – pierwsze socjalistyczne miasto w Polsce*. Kraków 1971)

5. Helicopter block – building, (Sektor D) with shops on the grandfloor, 1957 year, project Kazimierz Chodorowski, Stefan Golonka, Anna Anlauf i Michał Wędrziagołsk. In the background buildings in social realism in Nowa Huta, (photo from the: Jerzy Skarbowski, *Nowa Huta – the first socialist city in Poland*. Kraków 1971)

6. Szkoła Podstawowa nr 87 na osiedlu Teatralnym (C-1), tzw. Tysiąclątka, zbudowana w 1961 roku według projektu Józefa Gołąba. W tle widoczna zabudowa osiedla Teatralnego (fot. Henryk Hermanowicz, I poł. lat 60. XX w., wł. Muzeum Krakowa, nr inw. MHK-2783/N/1)

6. Primary school no. 87, Teatralne estate (C-1), called Tysiąclątka, 1961 year, Project Józef Gołąb. In the background Teatralne estate, (photographer Henryk Hermanowicz, sixties of the twentieth century, property of the Krakow Museum)

tarz, do którego dostawiono skrzydła tworzące zespół sali lekcyjnej, toalety i szatni¹⁵. Gmach zrealizowano w ramach ogólnopolskiej akcji *Tysiąc szkół na Tysiąclecie Państwa Polskiego*, częściowo finansowanej ze społecznych składek wpłacanych przez zakłady pracy i osoby prywatne w Polsce i zagranicą.

Zabudowa Krzesławic i Bieńczyce

Ze względu na ciągły napływ ludności zatrudniającej w Hucie im. Lenina, zapotrzebowanie na mieszkania było coraz większe. Równoległe z realizacją sektora D, czyli od 1960 roku, rozpoczęła się zabudowa Krzesławic, a więc terenów w pobliżu Kombinatu, na północny-wschód od Placu Centralnego¹⁶. Był to pierwszy zespół osiedli wybudowany poza wyznaczonym przez Tadeusza Ptaszyckiego planem dzielnicy. Największe i najintensywniejsze prace budowlane prowadzone były od 1960 do 1965 roku, ale prace wykończeniowe i uzupełniające trwały do końca dekady. W omawianym czasie w Krzesławicach powstały dwa duże osiedla: Na Wzgórzach i Na Stoku, zaprojektowane przez Władysława Leonowicza. Architekt wykorzystał malowniczo ukształtowanie terenu rozmieszczając bloki w układzie kaskadowym i uzależniając ich wysokość od ukształtowania terenu, jednocześnie pojedynczymi punktowcami tworząc wysokościowe dominanty. Pod

względem konstrukcyjno-architektonicznym budynki są powtórzeniem rozwiązań z sektora D.

Na wschodnim stoku Krzesławic, w Grębałowie (aktualnie część XVII dzielnicy Wzgórze Krzesławickie) wybudowano hotel dla pracowników Huty im. Lenina¹⁷. Został zaprojektowany przez architektów Tomasza Mańkowskiego – głównego projektanta i Jana Meissnera, natomiast wnętrza były dziełem Małgorzaty Dolskiej-Grabackiej. Poza lokalami mieszkalnymi blok zaopatrzone został w stołówkę i świetlicę na 200 miejsc, bibliotekę, czytelnię, zakład szewski i fryzjerski, sklep spożywczy oraz pralnię.

W czasie kiedy realizowano osiedla sektora D i Krzesławic ogłoszono konkurs na projekt zabudowy wsi Bieńczyce, położonej na zachód od Placu Centralnego¹⁸. Podobnie jak Krzesławice, tak i Bieńczyce są zespołem osiedli wybudowanym poza planem Tadeusza Ptaszyckiego. Budowa osiedli na terenie Bieńczyce była ważnym wydarzeniem, które szeroko komentowano w prasie codziennej¹⁹. W 1959 roku jury

15. O nowych szkołach w Krakowie, Wieliczce i Tarnowie, „Architektura” 1963, nr 3, s. 50, 62-63; Włodarczyk podaje współpracujące z Gołąbem także arch. Martę Bińkowską i Lucynę Leszczyńską, patrz: Włodarczyk Małgorzata, *Modernizm lat 60. a architektura i urbanistyka Nowej Huty*, [w:] *Nowa przestrzeń...*, s. 41; szerzej na temat tej placówki [w:] Smaga Magdalena, *Osiedleni...*, s. 65-71.

16. *Nowa przestrzeń...*, s. 14, 42-44, 92.

17. M.H., *Hotel pracowników Huty im. Lenina w Krakowie*, „Architektura” 1968, nr 9, s. 349-350.

18. M.R., *Z konkursu na Kraków-Bieńczyce*, „Architektura” 1960, nr 1, s. 24-26; M.R.: *Konkurs na Bieńczyce*, „Architektura” 1960, nr 2, s. 55-58; Rozenberg I.: *Nowej Huty cz. II*, „Architektura” 1961, nr 7-8, s. 296-297.

19. Stylo B., *Budujemy nowe osiedla*, „Głos Nowej Huty” 1961, nr 1, s. 5; Kozielska Irena, *Bieńczyce Nowe najnowocześniejszą częścią wielkiego Krakowa*, „Głos Nowej Huty” 1961, nr 24, s. 1, 3; Rybarczyk Danuta, *„Bieńczyce E” na mapie Nowej Huty*, „Głos Nowej Huty” 1962, nr 13, s. 7; S.W., *Nowej Huty część II*, „Głos Nowej Huty” 1963, nr 2, s. 3; B.S., *Wzorcowy blok w Bieńczycach Nowych oddany do użytku*, „Głos Nowej Huty” 1963, nr 28, s. 6; B.S., *Rosną bloki w Bieńczycach Nowych*, „Głos Nowej Huty” 1964, nr 41, s. 7; Brożek J., *Na budowach Nowej Huty*, „Głos Nowej Huty” 1965, nr 25, s. 8; B.G., *Z budowy Bieńczyce*, „Głos Nowej Huty” 1966, nr 18, s. 5.

7. Ośrodek handlowo-usługowy „Złota Jesień” w osiedlu Złota Jesień, przy ul. Obrońców Krzyża w Bieńczycach, zbudowany w latach 1966-1969, według projektu Olgierda Krajewskiego (fot. Janusz Podlecki, za: Nowa przestrzeń. Modernizm w Nowej Hucie, red. Kamil Jurewicz, Kraków 2012, fot. s. 50-51)

7. Center of commers servis called Złota Jesień in Złota Jesień estate in Bieńczyce, next to Obrońców Krzyża street, photographer Janusz Podlecki, (photo from the: New Space. Modernism in Nowa Huta, edit Kamil Jurewicz, Kraków 2012, photo, p. 50-51)

konkursowe nagrodziło pracę zespołu pod kierunkiem architekt Jadwigi Guzikkiej. Konkurs przewidywał stworzenie tu lokali mieszkalnych dla 30 000 ludzi w budynkach o zróżnicowanej wysokości, z przeważającą ilością bloków 4-kondygnacyjnych. Szacowano, że na około 1000 mieszkańców będzie 10 miejsc w żłobkach, 51 w przedszkolach, 142 w szkołach podstawowych oraz 48 w szkołach średnich. Planowano, że będzie to niepowtarzalny zespół osiedli, jednak ograniczenia technologiczne i finansowe oraz normy budowlane sprawiły, że układ przestrzenny Bieńczyca stał się typowy. W 1961 roku przystąpiono do budowy pierwszego osiedla, usytuowanego przy ul. Kocmyrzowskiej. Ostatecznie bloki wybudowano na wysokość pięciu i jedenastu kondygnacji w układzie klatkowym oraz plombowym o pięciu kondygnacjach zwanych puchatkami. Już w sektorze D obok lokali usługowych umieszczanych w parterach bloków, pojawiały się pierwsze niezależne pawilony handlowo-usługowe. Na terenie Bieńczyca czy Krzesławic występują tylko samodzielne pawilony, jednak ich budowa odsunięta była na plan dalszy. Przykładem z terenu Bieńczyca jest realizowany w osiedlu Złota Jesień (przy dzisiejszej ulicy Obrońców Krzyża), w latach 1966-1969 Ośrodek handlowo-usługowy „Złota Jesień”, autorstwa Olgierda Krajewskiego z zespołem²⁰. Ciekawy jest wygląd budynku, który jest przykładem architektury podwilżowego modernizmu. Zamiast ścian za-

stosowano tafle szkła, a forma sprawia wrażenie dynamicznej. (il. 7)

Osiedle Czterech Pór Roku w Mistrzejowicach

Osiedle Czterech Pór Roku-Mistrzejowice to nazwa konkursowa osiedla, powstałego na terenach dawnej podkrakowskiej wsi Mistrzejowice, którą w 1951 roku włączono w obręb Nowej Huty²¹. Stanowi ono przykład jednej z lepszych realizacji mieszkaniowych okresu modernizmu podwilżowego w Krakowie. Trzeba wspomnieć, że okres planowania zabudowy Mistrzejowic – lata 60. XX w. – to czas powstawania ogólnego planu Krakowa. Do 1960 roku głównym architektem miasta był Witold Cęckiewicz, ale nowy plan rozwoju Krakowa został ukończony już przez jego następcę, Stanisława Hagera i zatwierdzony w 1967 r. W planie zakładano m.in. pasmowy układ rozwoju miasta, co było odejściem od wcześniejszych założeń. Mistrzejowice, stanowiły w tym planie ważną część długiego na 10 km pasa zabudowy, który miał ciągnąć się od Nowej Huty do Bronowic (il. 8).

Realizacja osiedla Czterech Pór Roku-Mistrzejowice wpisała się w modernistyczny nurt myślenia o urbanistyce miasta. Jest to jeden z najbardziej spójnych projektów, jakie zrealizowano w Krakowie po 1956 roku. Zaledwie 4 lata po powstaniu osiedla w Bieńczycach, które stanowiły fundamentalną zmianę w podejściu do architektury Nowej Huty, rozpisano konkurs na kolejną realizację, która miała okazać się

20. Krajewski Olgierd, *Ośrodek usługowy „Złota jesień” w Nowej Hucie*. „Architektura” 1971, nr 8, s. 308-310; Smaga Magdalena, „Stylowa”, „Arkadia”, „Mozaika” ... – wnętrza lokali gastronomicznych w Nowej Hucie z okresu PRL, w: *Bufet pod Kombinatem*, red. Marcin Baran, Kraków 2017, s. 117-119.

21. Zob. bliżej; Chwalba Andrzej, *Dzieje Krakowa T. 6. Kraków w latach 1945-1989*, Kraków 2004, s. 14.

ważnym zwrotem w przestrzeni całego Krakowa. Prace nad tym, projektem mieszkaniowym, zakrojonym na szeroką skalę, były podyktowane ekspansywnym rozrostem zatrudnienia w Kombinacie oraz zwiększeniem produkcji do 3,5 mln ton stali rocznie. W szczytowym okresie, a więc w latach 1976-1979, w Hucie im. Lenina pracowało 38 tysięcy ludzi, przy czym dla porównania trzeba wspomnieć, że w latach 50. XX w., zatrudnionych przy budowie Kombinat i jego rozruchu było ok. 5,5 tysięcy osób²².

W 1963 roku Stowarzyszenie Architektów Polskich ogłosiło zamknięty, ograniczony do czterech zespołów konkurs na zagospodarowanie terenu Mistrzejowice²³. Planowano budowę osiedla na 40 tys., mieszkańców, co było ówczesną normą w projektowaniu osiedli na terenie Nowej Huty. Konkurs ten wygrał zespół pod kierunkiem prof. Witolda Cęckiewicza (il. 9), głównego architekta miasta, słynącego z takich późniejszych realizacji, jak Hotel Cracovia i położone bliźniaczo Kino Kijów²⁴. Witold Cęckiewicz tak wspominał pomysł na realizację tego osiedla: „wychodząc pewnego jesienno wieczoru z pracowni zobaczyłem, że na próg sfrunął liść. Podniosłem go, widoczne były rozgałęzienia. Wtedy dostrzegłem, że na organicznej formie liścia – gałązki – warto oprzeć projekt osiedla, nadając mu też nazwy połączone z przyrodą. Osiedle miało nazywać się Czterech Pór Roku. Od pierwszej wersji wiedziałem, że na tych lekko zarysowanych czterech wzgórzach powstaną cztery jednostki mieszkalne, a zagłębienia pomiędzy tymi wzgórzami przeznaczy się na zielenią łączącą, wiążącą można powiedzieć oddzielającą te poszczególne jednostki. Zielenią po prostu niezbędną dla życia człowieka, która daje nam odpoczynek w różnej formie. Do utworzonego przez siebie zespołu zaprosiłem Marię Panek, Marię Rękaczys oraz Jerzego Gardulskiego. Nasza praca otrzymała I nagrodę za konsekwentne przeprowadzenie idei formy organicznych rozgałęzień występujących w rozwoju drzew, liści itp. jako kanwy układu przestrzennego całego założenia urbanistycznego rozwinięciu gałęzi, określonych już w projekcie nazwami czterech pór roku”²⁵.

Budowa Mistrzejowic ruszyła dopiero w 1968 roku i zakończyła się właściwie w 1982 roku. Współtwórcy projektu konkursowego to: Jerzy Gardulski, Maria Czerwińska i Maria Rekaszy w urbanistyce oraz Maria i Jerzy Chronowscy w architekturze (autorzy słynnych „Puchatków” – małych, ale przysadzistych bloków o wysokości pięciu kondygnacji w osiedlu Złotego Wieku, które otrzymały tytuł „Mister Krakowa”)²⁶ (il. 10). Zwycięski projekt oparty był na szacunku dla otoczenia, wzięto pod uwagę naturalne, niełatwe ukształtowanie terenu. Co ważne, przewidywał mniej-

8. Koncepcja projektowa dla Osiedla Czterech Pór Roku-Mistrzejowice, autorstwa prof. Witolda Cęckiewicza wraz z zespołem, lata 60. XX w. (ze zbiorów Witolda Cęckiewicza)

8. Architectural concept for the development of Mistrzejowice by Prof. Witold Cęckiewicz and his team, 1960s, photograph property of Witold Cęckiewicz

szy gabaryt i mniejszą skalę budynków, niż realizacja bieńczycka²⁷. Spójność z naturą miały odzwierciedlać też nazwy zespołów zabudowy i ulic. Stąd w planie wyjściowym Osiedla Czterech Pór Roku w Mistrzejowicach mieliśmy osiedla: Wiosenne, Letnie, Jesienne i Zimowe, z odpowiadającymi im ulicami – na przykład na osiedlu Letnim ulice Pogodna, Łanowa, Upalna²⁸. Dziś te nazwy nie istnieją. Zmieniono je z uwagi na rywalizację państwa z kościołem o charakter obchodów Milenium Chrztu Polski (czy jak chciała partia - Tysiąclecie Państwa Polskiego) w 1966 r. I tak osiedle Wiosenne otrzymało nazwę Tysiąclecia, a osiedle Letnie nazwę Złotego Wieku. Powstały one w latach 1967-1973. Osiedle Jesienne otrzymało nazwę Boha-

27. Tamże.

28. Cęckiewicz Witold, *Witold Cęckiewicz. Twórczość*, s. 90.

9. Dzieci oglądające makietę Mistrzejowic, lata 60. XX w., autor fotografii nieznaną (ze zbiorów Witolda Cęckiewicza)

9. Children watching a model of Mistrzejowice, 1960s, unknown author, photograph property of Witold Cęckiewicz

22. Zob. bliżej: *Stale o Nowej Hucie...* s. 21.

23. Cęckiewicz Witold, *Witold Cęckiewicz. Twórczość*, Kraków 2016, s. 11.

24. Powstanie tych dwóch budynków, zaważyło o renomie Witolda Cęckiewicza i jego zespołu, zapewniając szeroki wachlarz zleceń, zaproszeń do konkursów. Zob. bliżej: Wiśniewski Michał, *Architekt jeszcze większego Krakowa*, [w:] W. Cęckiewicz T. II, red. Marta Karpińska, Dorota Leśniak-Rychlak i Michał Wiśniewski, Kraków 2015, s. 54-55.

25. Wywiad z profesorem Witoldem Cęckiewiczem, prowadzony dn. 21.04.2018 r., przez Marię Wąchałę-Skindzier. Nagranie i transkrypcja w moim posiadaniu.

26. Wiśniewski Michał, *Architekt jeszcze większego Krakowa*, [w:] Witold Cęckiewicz T. II., Kraków 2015, s. 56.

10. „Puchatki” – pięciokondygnacyjne bloki przy osiedlu Złoty Wiek, w pobliżu ulicy Wawelskiej, proj. Maria i Jerzy Chronowscy, 2011 r., fot. Tomasz Kalarus (Muzeum Krakowa)

10. Four-story rectangular residential buildings near the Gold Age Neighborhood, next to Wawelska street, designed by Maria and Jerzy Chronowski, 2011, photography by Tomasz Kalarus, and property of the Museum of Krakow

terów Września, zaś Zimowe – Piastów. Wzniesiono je w latach 1978-1982. Plan Mistrzejowic zakładał jednak podział nie na cztery, lecz na pięć stref, z przystankiem autobusowym na końcu każdej. Piątą strefą miało być swoiste centrum, położone w południowej stronie Mistrzejowic, przy granicy z Bieńczycami²⁹.

Realizacja projektu konkursowego z 1963 roku była utrudniona z uwagi na normatywy. Przykładowo, dla 2-3 tysięcy mieszkańców musiało powstać jedno przedszkole, dla 5-6 tysięcy szkoła, a powyżej tej liczby także szkoła zawodowa, liceum oraz obiekty służące aprowizacji, ochronie zdrowia, kulturze i rekreacji. Podstawową jednostką określającą kontakty społeczne było 500 osób. Kilka takich wspólnot mogło już potrzebować przedszkola, szkoły, etc. Normatywy komunikacyjne były bardzo skromne - przyjmowało się 30 aut na 1000 mieszkańców. Jeśli w planie Mistrzejowic zostawały jakieś niezagospodarowane obszary, przeznaczano je na tereny zielone, z korzyścią dla mieszkańców³⁰. Normatywy wpływały nie tylko na rozwiązania urbanistyczne, ale również na jakość architektury. Według normatywu można było budować tylko na wysokość 5 lub 11 kondygnacji, co wynikało z faktu doboru dźwigów budowlanych, które sięgały właśnie na te wysokości. Zatem zabudowę Mistrzejowic, stanowi 70% bloków o 5 kondygnacjach, piętrowo nazywanych „Puchatkami” oraz 30% 11-kondygnacyjnych wieżowców³¹. Każde z osiedli składało się w południowej części z pasmowo usytuowanych podłużnie bloków. Rażąco było opóźnienie początków budowy względem projektu konkursowego oraz dalsze postępy inwestycji, co również wpłynę-

ło na rezygnację z części rozwiązań konkursowych. Osiedla najstarsze: Tysiąclecia i Złotego Wieku różnią się znacząco na plus pod względem wizualnym i komfortu życia w stosunku do tych, których budowa zakończyła się właściwie w latach 80. XX w., czyli Bohaterów Września i Piastów. Zostały one oddane do użytku w zmiennych realiach gospodarczych i ekonomicznych, w fazie postępującego kryzysu ekonomicznego i politycznego, co znalazło odzwierciedlenie w ich estetyce³².

Niemniej dodać należy, że architektura i układ urbanistyczny Mistrzejowic na tle innych krakowskich osiedli, wypada nader korzystnie i osiedle to jest jednym z najlepiej zaprojektowanych w Krakowie. Po roku 1970 na obrzeżach Mistrzejowic zaczęła dominować architektura wysoka, o dużej intensywności, „blokowiskowa”, realizowana w systemie wielkopłytkowym. W naturalnym zagłębieniu, jarze, założony został Park Tysiąclecia, z amfiteatrem, placem zabaw i urządzeniami do rekreacji, a znaczne wzniesienie umożliwia uprawianie sportów zimowych.

Po omówieniu ogólnych założeń osiedli, wchodzących w skład Mistrzejowic, warto zwrócić uwagę na wybudowane tam budynki użyteczności publicznej. Pawilony handlowe autorstwa Marii i Jerzego Chronowskich na osiedlu Tysiąclecia oraz Olgierda Krajewskiego na osiedlu Złotego Wieku. Powstały w latach 1970-1971, tworzą spójny pasaż handlowy, a usytuowane są w pobliżu dzisiejszej ulicy Jancarza. Wyróżniają się także okrągłaki zespołów garażowych na osiedlu Tysiąclecia projektu Ewy Podolak³³. W 1974 roku na osiedlu Złotego Wieku (w pobliżu dzisiejszej ulicy Wawelskiej) otwarto klub Kuźnia z bogatą ofertą kulturalną, co było przykładem propozycji spędzania czasu wolnego oraz zawiązywania więzi społecznych. Klub był filią Ośrodka Kultury Huty im. Lenina³⁴.

29. Wiśniewski Michał, *Architekt jeszcze większego Krakowa*, [w:] Witold Cęckiewicz T. II. *Socrealizm, socmodernizm, postmodernizm, eseje*, Kraków 2015, s. 73.

30. Wywiad z profesorem Witoldem Cęckiewiczem, prowadzony dn. 21.04.2018 r., przez Marię Wachałę-Skindzier. Nagranie i transkrypcja w moim posiadaniu.

31. Wiśniewski Michał, *Architekt jeszcze większego Krakowa*, [w:] Witold Cęckiewicz T. II. *Socrealizm, socmodernizm, postmodernizm, eseje*, Kraków 2015, s. 74.

32. Tamże.

33. *Modernizm w Nowej Hucie...*, Kraków 2011, s. 45.

34. Zob. bliżej: Rosiek Henryka, *Dom kultury, czy pospolita tancbuda?*, [w:] „Głos Nowej Huty” nr 26, 29.06-05.07.1974, s. 7.

11. Lotnicze zdjęcie Mistrzejowic, na pierwszym planie po prawej stronie osiedle Tysiąclecia, za nim osiedle Złoty Wiek i osiedle Piastów, 2011 r. fot. Marcin Kaproń (Muzeum Krakowa)

11. Photograph: bird's eye view of Mistrzejowice. In the foreground on the right is the Millennium Neighborhood and behind it is the Golden Age Neighborhood, Piastów, photography by Marcin Kaproń, 2011, property of the Historical Museum of the City of Krakow

Ciekawie traktowano także środowisko naturalne. Na zamówienie spółdzielni mieszkaniowej „Hutnik” w 1973 roku na osiedlu Tysiąclecia (okolice bloku nr 53) postawiono rzeźbę pt. „Zdobyta przestrzeń” autorstwa Mariana Kruczka – znanego rzeźbiarza, którego życie i sztuka, powiązane były z Nową Hutą³⁵. Mimo początkowych obaw, czy filigranowa i krucha konstrukcja rzeźby będzie współgrać z modernistycznym osiedlem, „Zdobyta przestrzeń” dobrze komponuje się z otoczeniem uchodzi za lokalny przykład *environmental art* i jest świadectwem wszechstronności i nowatorskości Kruczka, a także otwartości w zagospodarowywaniu krajobrazu Mistrzejowic.

W 1983 r. podczas II pielgrzymki papieża Jana Pawła II, został konsekrowany na osiedlu Tysiąclecia kościół św. Maksymiliana Marii Kolbego (przy dzisiejszej ulicy wspomnianego świętego), przed którym stanął pomnik Papieża. Świątynię zaprojektował Józef Dutkiewicz, a jej budowę rozpoczęto w 1974 roku. Była to druga świątynia, wybudowana w Nowej Hucie³⁶. Kościół został zlokalizowany w północno-zachodniej części osiedla, kilkadziesiąt metrów od bloków mieszkalnych. Z uwagi na ukształtowanie bryły kościoła, może powstać wrażenie niedookreślonego charakteru budowli (często porównywanej/mylonej z pawilonami lub supermarketami)³⁷. Wrażenie robi natomiast wnętrze kościoła³⁸. Uderza elegancją, prostotą, czystością środków wyrazu i dyscypliną architektoniczną. Przywołać należy rzeźby z ołtarza głównego, autorstwa Gustawa Zemły, czy gęsto żebrowany, biały, żelbetowy strop³⁹.

35. Papp Stanisław, *Marian Kruczek*, Kraków 1978, s. 68.

36. Zob. bliżej; Wroński J. Sz., *Architektura nowohuckich kościołów 1967-2009*, [w:] *Budujemy kościół. Współczesna architektura sakralna w Nowej Hucie*, Kraków 2010, s. 49.

37. Tamże, s. 51.

38. Tamże.

39. Tamże.

Podsumowanie

Omówione przykłady modernistycznych osiedli i budynków wpisanych zarówno w socrealistyczną tkankę Nowej Huty, jak i Sektora D, Krzesławic oraz Bieńczyca - wykazują silne wpływy teorii Le Corbusiera i są próbą realizacji założeń CIAM i karty ateńskiej. Szczególnie dotyczy to realizacji okresu tuż po 1956 roku. Na specjalną uwagę zasługują: blok szwedzki, blok francuski, blok Helikopter i zespół osiedli: Handlowe, Kolorowe i Spółdzielcze. W tym względzie wybijają się także realizacja placówki użyteczności publicznej – szkoła tzw. Tysiąclątka na osiedlu Teatralnym.

A jak przedstawiają się Mistrzejowice? Pozytywnie wypadają zwłaszcza osiedla Tysiąclecia i Złotego Wieku, należące do najstarszych realizacji projektu i charakteryzujące się dużą ilością terenów zielonych oraz wpisaniem architektury w specyficzny krajobraz tej części miasta. Można śmiało rzec, że mimo odstępstw od pierwotnego, konkursowego projektu, realizacja osiedla w Mistrzejowicach, stanowi jeden z najbardziej spójnych zespołów mieszkaniowych, jakie zrealizowano w Krakowie po 1956 roku⁴⁰. Największą stratą w stosunku do projektu konkursowego było odejście od planów budowy zespołu centrum, a także późniejsze dogęszczenie zabudowy jeszcze w okresie PRL-u, widoczne zwłaszcza w najpóźniejszych osiedlach Bohaterów Września i Piastów. Wszystkie zaprezentowane realizacje są przykładem dobrze starzejacej się architektury blokowej/mieszkalnej, zrealizowanej z zachowaniem szacunku dla zastanego krajobrazu. Co warto zauważyć, współcześnie nie są dogęszczane w centralnej części osiedla, choć na ich obrzeżach wyrastają już inwestycje deweloperskie (il. 11).

40. Witold Cęckiewicz, *T.I. Rozmowy o architekturze*, red. Marta Karpińska, Dorota Leśniak-Rychlak i Michał Wiśniewski, s.171.

Modernism in Nowa Huta

Summary

The construction of a Metallurgical Combine was influencing the construction of housing estates in Nowa Huta. During the construction of the housing estates, the construction of the Central Square began (from 1951) designed by the team of Tadeusz Ptaszycycki.

Although Nowa Huta is an example of the architecture of socialist realism, here is an important buildings of broadly understood modernism. The first blocks were built before the announcement of the socialist realist doctrine and are an example of post-war modernism (the Wanda, Willowe estate).

Socialist realism lasted from 1949-1956. After the thaw, the urban plan of Nowa Huta remained. The first, built in the spirit after the thawing modernism is the Swedish block of flats (1956-1959), by Marta and Janusz Ingarden.

The original Nowa Huta project was divided into four sectors A, B, C, D. Until 1956, the first three buildings were completed, the last one was in the period after thawing changes. The design maintains the screen-like character of the buildings, however within the sector, the blocks of flats are loosely distributed, are of different height and length, are arranged between large areas of greenery. In this concept one can find inspiration with Le Corbusier's theories. Loggias and balconies appear in the elevations of the blocks of flats, and colored plasters are introduced.

In sector D, one of the buildings clearly modern character is block of flats no 7 called helicopter (1957) by Kazimierz Chodorowski, Stefan Golonka, Anna Anlauf and Michał Wędziagolski. The building consists of a skyscraper, which on the ground floor is surrounded by commercial and service premises, it is connected with a four-storey block of flats. The helicopter façades consist of large windows and loggias. The building is crowned with a distinctive, winged Corbusierian roof. Apart from the apartments, there were artistic studios.

Modernistic seal among social realist buildings is Primary School No. 87 by Józef Gołąb (graduated 1961) in the Teatralne housing estate.

Due to the continuous influx of people employed in the Lenin Steelworks, the demand for housing was increasing, hence the expansion of Nowa Huta and the departure of architects beyond the original area.

In 1960, the development of Krzesławice began, the author of the project was Władysław Leonowicz. At that time, a competition for the development of the village of Bieńczyce was announced and the project of the team under the direction of architect Jadwiga Guzicka won. In the sector D, Bieńczyce and Krzesławice, there are independent retail and service pavilions. An interesting example from the area of Bieńczyce is the Żłota Jesien Shopping and Services Center (1966-1969) by Olgierd Krajewski with the team.

The topic of second part of this article is the development of the Four Seasons Neighborhood in Mistrzejowice in Nowa Huta. Mistrzejowice is the name of a what once was a village outside Krakow, which since 1951 was a part of Nowa Huta, which, it is worth recalling, was starting in 1949 intended to be the first socialist city in Poland. In that same year of 1951, Nowa Huta was included in the administrative jurisdiction of Krakow. The experience of pursuing large-scale building projects in formerly rural areas is characteristic of the architecture of all of Nowa Huta. This is typical especially with regards to the first, socialist phase of construction, but it had its continuation in the later phase of development of this part of Krakow as well.

The building of the Four Seasons neighborhood in Mistrzejowice was representative of the modernist current in architecture and is one of the better examples of post-thaw modernism in this part of Krakow. This is one of the most coherent blueprints to be implemented in Krakow after 1956. A mere four years after the construction of the neighborhood in Bieńczyce, which was a fundamental change in the approach to Nowa Huta's architecture, a contest was held for another project that would be another important revolution in Nowa Huta's urban space. This contest was won by the team directed by Prof. Witold Cęckiewicz, the main city architect who was known for the implementation of future blueprints, such as Hotel Cracovia and the adjacent Kino Kijów cinema.

The examples of buildings and estates, as well as entire settlements, especially those concerning after the thawing modernism, show the influence of Le Corbusier's theory and are an attempt to implement the assumptions of the CIAM and the Athens Card. ■